

Мовленнєві моделі в англійськомовній прозі ХХІ століття

Іван Бехта

Кафедра прикладної лінгвістики, Національний університет "Львівська політехніка", вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, УКРАЇНА, E-mail: ivanbekhta@yahoo.co.uk

The article aims at an overview of the concept "speech models" and their main characteristics. Considerable attention is paid to the definitions of categories "speech", "text", "discourse" provided by text linguistics. Main principles of the speech models in contemporary British fiction are outlined.

Ключові слова: дискурс, текст, мовлення, мовленнєві моделі, сучасна британська художня проза.

Кінець ХХ ст. постає із завершенням літературно-культурного циклу, його трансформації і перебудови. Нині перехід від однієї культурної парадигми до іншої здійснюється не стільки через зрушення і злами, скільки через перетікання і модифікації художніх форм і конструкцій [6]. Відтак студії формотвірних процесів, характерних для перехідних періодів у розвитку художньої свідомості, стають одними із продуктивних напрямків сучасної літературної науки.

ХХ століття відкрило можливості для осмислення найважливіших у трибі художньої свідомості новітньої доби британських літературних стилів і стильових тенденцій. Унікальність британської літературної ситуації початку ХХІ ст. полягає в тому, що вона продовжує розвиватися в режимі різноманіття й різновекторності естетичних пошуків сучасних письменників. Виявити контури системності у цьому турбулентному хорі літературних голосів неспросто, бо їхня множинність і неузгодженість створює строкату і внутрішньо суперечливу картину.

Літературна наука наших днів шукає назву нового стану британської словесності, виникають такі визначення, як *калейдоскоп, мозаїка, кінець культури, хаос*. І хоча зсередини культурно-мистецької ситуації навряд чи варто розмірковувати над формотвірними тенденціями, утім, існує потреба з'ясувати художню своєрідність сучасного етапу літературної еволюції. Відомі визначення траєкторії літературно-історичного розвитку – *лінійне, циклічне, хвильове, інверсивне*, а нині, за нашими спостереженнями, ще й *турбулентне* – не відбивають його специфіку, бо його сутність постає як мінлива і некерована. Жодні лінійні схеми не можуть відтворити повноту картини художнього процесу через багатовимірність творчих пошуків.

Очевидно, що в британській літературі сьогодення формується якісно новий тип художньої оповіді, що відрізняється від попереднього періоду і критична література, у пошуках нових підходів до аналізу прозового тексту, формує новий термінологічний апарат. Такі поняття та категорії, як *деконструкція, інтертекстуальність, віртуальність, інтерактивне читання, нелінійний текст, гіпертекст* [10], входять в арсенал британського художнього дискурсу.

Домінуючий структуралістський підхід до аналізу художньої літератури, залишаючись суттєвим в плані освоєння форм, які творять художній

прозовий текст, сьогодні поступається місцем широкому методологічному та методичному спектру. Продуктивною нині стає комплексна методика, що допускає свободу вибору принципів і прийомів аналізу художніх прозових текстів і котра відбиває тенденцію синтезу літературознавчих і лінгвістичних підходів, здійснюваних у межах макрофілологічного аналізу тексту. А сам міждисциплінарний синкретизм і методологічний плюралізм стає неминучим і потрібним при аналізі культурної динаміки.

В основі теперішнього літературного процесу лежить ідея стильової еклектики, а, відтак, – стильової перебудови сформованих мовленнєвих форм. Відтак у британській літературі поч. ХХІ ст. спостерігаємо трансформацію раніше створених художніх форм: слова, персонажа, сюжету, хронотопу, жанру. Механізм такого літературного оновлення стає різнобічним і різновекторним. Нова структура формується всередині старої, створюючи незвичний конгломерат *перевернутої конструкції*. Успадкування традиції реалізується народженням антиформи, присутньої всередині форми традиційної. Так виявляється корінна особливість британської художньої літератури поч. ХХІ ст. – альтернативність шляхів її розвитку.

Ідеї західноєвропейських вчених (*теорія симулякрів* Жака Бодрійяра [4], *деконструкції* Жака Дерріди [5], *археології знання* Мішеля Фуко [8]) щодо розвитку постмодерної доби формують моральний фундамент зі зміною соціокультурної ситуації, що призвела до переоцінки цінностей, до розпаду картини світу і до відчуття зникнення реальності. Видається очевидним той факт, що оновлення літератури сьогодення здійснюється завдяки активному міксу інтенцій класики з інтенціями іншого художнього досвіду, через що складаються художні феномени, еклектичні за генезисом і за сутнісними властивостями, значними за своїми художніми наслідками. Саме через суперечливість фактів британської літератури поч. ХХІ ст. (її концепції не укладаються в рамки суто постмодернізму [1; 7]) фіксуємо зближення тенденцій постмодернізму і реалізму, і формування нового типу поетики у сучасній літературі, яку номінуємо як *неореалізм* [2 :265]. Зате таке зближення виявляється процесом, що характеризує становлення нової масштабної парадигми художності, а ширше – типу культурної свідомості, що набуває й інших назв: реалізм, постреалізм, постмодернізм, пост-постреалізм, пост-постмодернізм, неотрадиціоналізм, трансметареалізм. Утім така інтеграція в літературі суперечливих естетичних тенденцій не обов'язково завершується явищем синтезу – у гегелівському сенсі слова. Реальний літературний процес дробиться на безліч течій, які, прийняті голосами різних

літературних епох, маніфестують свій зв'язок (або розрив) з різномірними і різночасовими традиціями.

Кроскультурний феномен різних естетичних кодів у британській літературі поч. ХХІ ст. описуємо через формотвірні процеси у сув'язі їхніх стильових виявів і тенденцій. Мета праці в такому аспекті – виявити хід цих художніх експериментів на рівні окремого твору і літературного процесу в цілому, зокрема, на конкретному часовому відтинку – поч. ХХІ ст. Інтегровану теоретико-методологічну базу студій формуємо через декілька підходів до тексту: історико-функційний, культурно-типологічний, семіотичний, герменевтичний. Для реалізації завдання аналізуємо механізми взаємодії традиційної і нової естетики на різних рівнях поетики сучасної британської прози:

- мовленнєвому (з акцентом на таких ознаках мовленнєвої форми прози, як: лексичний колаж, експансія в художній текст розмовного синтаксису, метафоризація і варіювання способів організації сучасного оповідання / нарації);

- персональному (з увагою до нової концепції людини в сучасній прозі і студіями найістотніших форм і способів зображення його внутрішнього світу, життя душі і свідомості);

- жанровому (з поворотом до трансформацій архаїчних і класичних моделей, до їхніх модифікацій у творчості британських прозаїків поч. ХХІ ст.).

- мультимодальному (із залученням у фактуру художнього прозового тексту нових каналів – семіотичних кодів – подачі інформації).

Тенденція синтезу власне літературознавчих і лінгвістичних підходів, здійснюваних у рамках філологічного аналізу уможлиблює спробу поєднання деструктивного світу і пошуку неподільних першоеlementів, незруйнованих витоків буття. Загальну картину цих пошуків можна представити у вигляді півсфери, два полюси якої представляють: з одного боку, гуманістичні ідеали людини, її моральний імператив, з іншого – езотеричні цінності, зосереджені на ірраціональному, підсвідомому началі. Головним опертям всередині цієї віртуальної конструкції є пошук індивідуального сенсу і тотальний релятивізм, іронія, що виявляється в іронічному або парадоксальному аранжуванні.

Іронічність сучасної свідомості – явище загальноновизнане. Іронія сьогодні – не приватний елемент форми чи риторичний прийом, а суттєва особливість світосприйняття і один із способів художньої інтерпретації та формування дійсності [11]. Актуалізація іронії в сьогодиншній прозі пов'язана із загальною тенденцією британської літератури – відходу від ригористичних оцінок дійсності і латентністю думок за багатоликою маскою. Іронія є не тільки способом дистанціювання тексту від реальності і автора – від персонажів і читачів, у сьогодиншній свідомості вона, як нам видається, отримує значення естетичного зв'язку мистецтва і дійсності. А форми її вираження в літературі виявляються найрізноманітнішими, безпосередньо залежними від стильового вияву автора.

Так, у сучасній прозі іронічний ефект досягається через парадокс, який є і способом бачення художника, і формою інтерпретації явищ моралі та соціального життя. Парадокс часто йде в літературних текстах поруч з іронією і виступає адекватною формою відображення світу. Ця форма у британській прозі поч. ХХІ ст. націлена на передачу несподіванок і перетворень, якими наповнене буття соціуму. Адже не випадково в час комп'ютерних технологій виникає поняття віртуальність, що означає штучно створене середовище, у яке можна проникати, реагуючи на відчуття реального життя. Віртуальність втілює в собі подвійний зміст: позірність, істинність. Віртуалізація у художній прозі через ультрасучасну комп'ютерну естетику творить ілюзорно-чуттєвий, віртуальний світ і виявляє, парадоксально зближену за своїми цілями та формами з естетикою і поетикою такі архаїчні жанри, як казка і меніппей. Це зближення робить зрозумілим стан сучасної людини, яка заледве увійшовши у віртуальний художній світ, починає пошук його меж і орієнтирів у просторі культури.

Перебуваючи досі в потужному полі культурно-мистецьких традицій ХІХ-ХХ ст., сучасна британська література дистанціюється від них, утім оновлення цієї літератури здійснюється за рахунок активного сполучення інтенцій класики з інтенціями “віртуального” художнього досвіду, завдяки чому складаються художні феномени, еклектичні за генезисом і за сутнісними рисами, зате значущі за своїми художніми результатами.

Говорячи про еклектику як стильовий принцип британської літератури, маємо на увазі різноманіття і широту текстотворення. Справді, вибір у спілкуванні з традицією і сучасністю визначає портрет художньої прози поч. ХХІ ст. Еклектика як стильовий закон прозового тексту, оголюючи істотні риси його поетики, експлікує також відносини тексту з позатекстовою реальністю і дозволяє говорити про складну взаємодію в ньому таких формально-змістовних антиномій, на кшталт: міфологічне ↔ екзистенційне, порядок ↔ хаос, побут ↔ буття, раціональне ↔ ірраціональне, діалогізм ↔ антидіалогізм, психологізм ↔ антипсихологізм і т.д.

Розуміння полірівневого художнього та інтелектуального ландшафту епохи зводиться до тлумачення форми як організуючого принципу [9], як структурно-стильового принципу. У художніх прозових текстах наших днів форма словесного вираження спрямована не тільки на передачу реальності, але і на саму себе, на власне конструювання та досконалість, що дозволяє в самій мовній формі літератури відчувати сучасність.

Мовні моделі у британській прозі поч. ХХІ ст. показують як інтенсифікується у ній сама оповідна/нарративна форма, як посилено розсувається семантичне поле художнього слова і як різноманітно і суперечливо здійснюється активне проникнення розмовної стихії в художню сферу. Внаслідок цих процесів у новітній британській літературі виникають надскладні, гібридні мовні форми, в яких літературне

і міфологізоване слово виявляється включеним в слово розмовне, діалогічне, просторічне, сленгове, навіть жаргонне, і цей контрастний мовний план робить особливо зримими нові мовні моделі, що перебувають у зародку. Нині спостерігаємо вплив на динаміку мовленнєвих моделей самим характером сучасної дійсності, типом свідомості і експлікацією їхнього мовного мислення. Характерною рисою текстоформи британської літератури поч. ХХІ ст. стає різностильова лексика, її нетрадиційний ужиток.

Мовленнєві моделі, що несуть на собі відбиток сьогоденної свідомості, характеризуються зняттям заборон, змішуванням мовних стилів, внаслідок чого спостерігаємо зростаючу рухливість меж між книжно-писемним і розмовно-усним спілкуванням. Потреба сучасної словесності в загостреній експресивності мовленнєвих форм викликає широкий приплив просторічних, жаргонних, діалектних елементів, внаслідок чого відбувається *‘розбалакування’* британських художніх прозових текстів. Усне мовлення зміщується з периферії в центр художньої уваги, що виражається в тексті експансією прийомів розмовного експресивного синтаксису. Сучасні твори говорять про насиченість, навіть перенасиченість оповідної форми сучасної британської прози позалітературними зворотами, що додають їй характеру колажу, еkleктичності, що виражає її концептуальну спрямованість до природності, розкутості і свободи самовираження.

До ознак сучасної британської прози треба віднести і її синтаксичну будову, що позначається у збільшенні властивих їй безособових форм, викликаних істотними змінами в сьогоденних уявленнях про глобалізаційний світ і місцем соціуму в ньому.

У створенні нових мовленнєвих моделей в британській прозі важливу роль відіграє і стилістично забарвлена пунктуація. Прагнення відобразити різноманіття неієрархізованого світу, показати рівнозначність його предметів і сутностей зумовлює явну перевагу сурядного зв'язку, або паратаксису (грец. *parataxis*). Насиченість сучасної британської прози буцімто *‘дрібницями’* мотивується двома протилежними підставами: а) домінувальне спрямування уваги письменника до приватного життя, що нагадує мозаїку нескінченної кількості дріб'язкових компонентів; б) відсутність домінувальної сили світу, що розсипався на друзки, себто – відсутність конструктивного начала, цементуючого художню свідомість текстової епохи.

Нетрадиційні синтаксичні моделі, гібридні синтаксичні форми (нові форми невластиве-прямого мовлення – думка у думці [3 :115]), також пов'язані з ентропійним і інтровертним характером художньої свідомості і відбивають спонтанність і саморефлексію британської прози поч. ХХІ ст. Естетика мовленнєвих моделей визначається пафосом нового типу спілкування автора з реальністю – максимально вільного, позаієрархічного. Не випадково британська проза ХХІ ст. демонструє найрізноманітніші метаморфози наративних структур. Їх важко звести до

відомих у літературознавстві типів: монологічного і поліфонічного [2]. Дослідження в цій царині демонструють тенденцію до розсовування кордонів оповідних форм, відкривають нові, нетрадиційні ознаки – розповідь з рухомим об'єктом, варіювання, кореляція, виникнення ускладнених форм організації нарації. Словом, в сучасній британській прозі стикаємося з постійним зміщенням позицій, з яких ведеться розповідь, і тому важливою тенденцією цієї прози є двоєдиний, двонаправлений процес об'єктивації розповіді оповідача і суб'єктивації авторської оповіді – доцентрові за суттю і оксюморонні за формою, що виражає ситуацію максимального зближення автора-письменника і наратора/оповідача, іншими словами – затвердження нового (змішаного) об'єктно-суб'єктного способу організації нарації/оповіді.

Отже, парадоксальна поліфонічність як стильова домінанта сучасної британської прози, що відкриває своє полісемантичне наповнення, виявляє себе на різних рівнях її текстів, передусім, на рівні мовленнєвому/дискурсному. Оповідний план її тексту пронизує інші його виміри (фабульно-сюжетний, хронотопний, міфопоетичний) по вертикалі. Лексико-семантичні та синтаксичні парадокси обумовлюють парадокси психологічні та сюжетні.

Отож, сучасне британське лінгвотекстознавство переживає вельми істотне зрушення гуманітарної наукової парадигми, що супроводжується переглядом багатьох усталених теоретико-методологічних і аксіологічних установок, формуванням нового інструментарію і появою в текстолінгвістиці нового набору наукових термінів, понять і категорій. Провідну роль у трансформації художнього дискурсу продовжує відігравати постструктуралістська феноменологія тексту у вимірах якої британська художня література як вид мистецтва знайшла нові грані у своєму онтологічному статусі (природі), у феноменології (структурі) і аксіології (функції).

Література

1. Барт Р. Избранные работы : семиотика : поэтика / Р. Барт. – М. : Прогресс, 1989. – 615 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 423 с.
3. Бехта І. Авторське експериментаторство в англомовній прозі ХХ століття. – Львів: ПАІС, 2013. – 268 с.
4. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодріяр ; [пер. з фр. В. Ховхун]. – К. : Основи, 2004. – 230 с.
5. Деррида Ж. Письмо и различие / Ж. Деррида ; [пер. с франц. А. Гараджи, В. Лапицкого, С. Фокина / сост. и общая ред. В. Лапицкого]. – СПб. : Академический проект, 2000. – 432 с.
6. Диалектика текста : [в 2 т. Т 2] / [А. В. Заленщиков, О. В. Емельянова, Л. П. Чахоян и др. ; отв. ред. проф. А. И. Варшавская]. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2003. – 220 с.
7. Постмодернизм: что же дальше? (Художественная литература на рубеже XX-XXI вв.): Сб. науч. тр. /

РАН. ИНИОН. Центр гуманит. науч.-информ. исслед. Отд. литературоведения; Редкол.: Соколова Е.В. (отв. ред. и сост.), Пахсарьян Н.Т. (сост.) и др. – М., 2006. – 323 с.

8. Фуко М. Археологія знання / М. Фуко ; [пер. з фр. В. Шовкун]. – К. : Основи, 2003. – 326 с.

9. Эйхенбаум Б. “Теория ‘формального метода’”// Электронный ресурс. Доступно з: https://teoriaciek.files.wordpress.com/2010/10/eichenbaum_teoria-formalnogo-metoda.pdf

10. Beaugrande R.-A. de. Linguistic Theory. The Discourse of Fundamental Works. – N. Y.: Longman, 1991. – 403 p.

11. Behler E. Irony and the discourse of modernity. – Seattle & L.: University of Washington Press, 1990. – 154 p.